

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KREATIV TAFAKKURNING YOSH DINAMIKASI VA SHAKLLANISH JARAYONI

Guliston Davlat Pedagogika Instituti,

“Pedagogika” kafedrasi, p.f.b.f.d.(

PhD), katta o‘qituvchi

Berdiyeva Muborak Baxtiyorovna

taqrizi asosida

Toshpo‘latova Mukhlisa Nabi kizi

Gulistan state pedagogical instate Uzbekistan

Email: muxlisaabduvoidova@gmail.com

ANNOTATSIYA. O‘zbek tilida: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ tafakkurning shakllanish jarayoni va yosh dinamikasi o‘rganilgan. Tadqiqot 3-7 yoshli bolalarda kreativ qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilishga qaratilgan.

Erta, o‘rta va katta maktabgacha yosh davrlarining har birida kreativ tafakkur komponentlarining (tasavvur, originallik, moslashuvchanlik) rivojlanish xususiyatlari ochib berilgan. Kreativ qobiliyatlarning shakllanishida o‘yin faoliyati, badiiy ijod va muloqotning o‘rni asoslangan.

Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalari pedagoglari va ota-onalar uchun bolalarda kreativ tafakkurni yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlantirish bo‘yicha amaliy ahamiyatga ega.

KALIT SO‘ZLAR: kreativ tafakkur, maktabgacha yosh, yosh dinamikasi, ijodiy qobiliyatlari, tasavvur, o‘yin faoliyati, intellektual iivojlanish, kognitiv rivojlanish, bolalar psixologiyasi.

KIRISH. XXI asr zamonaviy jamiyati tez o‘zgaruvchan texnologiyalar, yangi bilimlar va innovatsion yechimlar davrida yashaydi. Bunday sharoitda inson faoliyatining deyarli barcha sohalarida kreativlik va ijodkorlik asosiy kompetensiyalardan biriga aylanmoqda. Jahon mehnat bozorida eng talab qilinadigan ko‘nikmalar orasida kreativ fikrlash, muammolarni nostandart yechish va yangicha yondashuvlar yaratish qobiliyati birinchi o‘rinlarda turadi.

UNESCO va UNICEF kabi xalqaro tashkilotlarning ta’kidlashicha, kreativ tafakkur zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Jahon Iqtisodiy Forumining (World Economic Forum)[1] ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilga kelib kreativ fikrlash eng muhim professional ko‘nikmalar ro‘yxatida ikkinchi o‘rinni egallaydi. Bu esa bolalarda kreativ qobiliyatlarni ilk yoshdayoq rivojlantirishning strategik ahamiyatini ko‘rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida ham maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish, bolalarning har tomonlama, ayniqsa intellektual va ijodiy rivojlanishini ta'minlash davlat siyosatining muhim yo'nalishi hisoblanadi. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va bir qator prezident farmonlari maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativ salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi.

Muammoning ilmiy asoslari. Kreativ tafakkur muammosi psixologiya va pedagogika fanlarida uzoq vaqtdan beri o'rganib kelinmoqda. L.S.Vygotskiy, J.Piaget, E.Torrance, J.Guilford, D.B.Elkonin, V.V.Davıdov kabi taniqli olimlar kreativ tafakkurning tabiati, shakllanish mexanizmlari va rivojlanish qonuniyatlarini tadqiq etganlar.

L.S.Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi bolaning psixik rivojlanishida ijtimoiy muhit va vositachilik qiluvchi vositalarning rolini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ijodiy tasavvur va kreativ qobiliyatlar bolaning faol faoliyati va kattalar bilan hamkorlik jarayonida shakllanadi. Vygotskiy "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini kiritib, bolaning mustaqil faoliyati va kattalar yordamida erishishi mumkin bo'lgan natijalar o'rtasidagi farqni ko'rsatdi.(Vygotskiy "tasavvur va ijod bolalar yoshida")[2] Bu konsepsiya kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

J.Piaget bolaning kognitiv rivojlanishi bosqichlarini ishlab chiqdi va har bir bosqichda tafakkurning o'ziga xos xususiyatlarini aniqladi. Uning nazariyasiga ko'ra, maktabgacha yosh bolalari operatsiyagacha (predoperatsional) bosqichda bo'lib, ular uchun simvolik o'yin, tasavvur va egosentrik tafakkur xosdir. Bu xususiyatlar kreativ faoliyatning o'ziga xos shakllarini belgilaydi.(Piaget "The Child's Conception of the World")[3]

E.P.Torrance kreativ tafakkurning to'rtta asosiy komponenti - ravonlik (ko'plab g'oyalar yaratish), moslashuvchanlik (turli yo'nalishda fikrlash), originallik (noyob g'oyalar ishlab chiqish) va mukammallashtirish (g'oyalarni boyitish)ni aniqladi. Uning ishlab chiqqan testlari bugungi kunda ham kreativ qobiliyatlarni baholashda keng qo'llaniladi.(Ijodiy xatti-harakatni rag'batlantirish)[4]

J.Guilford intellektning strukturaviy modelini yaratib, divergent (tarqoq) va konvergent (yig'indi) tafakkurni farqladi. Kreativ tafakkur asosan divergent tafakkur bilan bog'liq bo'lib, u ko'plab mumkin bo'lgan yechimlarni topish qobiliyatini anglatadi.(Inson intellektining tabiati)[5]

Maktabgacha yosh - kreativ rivojlanishning senzitiv davri. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yosh bolaning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun eng qulay - senzitiv davrdir. Aynan shu yoshda bolaning miyasi maksimal plastiklikka ega, yangi neyron aloqalari jadal shakllanadi va tasavvur kuchi o'z cho'qqisiga chiqadi.

3-7 yosh oralig'ida bolalarda bir qator muhim psixologik o'zgarishlar sodir bo'ladi: nutq faol rivojlanadi, tasavvur va fantaziya shakllana boshlaydi, simvolik funksiya paydo bo'ladi, o'yin faoliyati murakkablashadi. Bu o'zgarishlar kreativ tafakkurning shakllanishi uchun poydevor yaratadi.

T.S.Komarova, N.A.Vetlugina, N.P.Sakulina kabi olimlar bolalarda badiiy ijodning rivojlanishi muammolarini o'rganib, maktabgacha yoshda estetik his-tuyg'ular va ijodiy qobiliyatlarning shakllanish xususiyatlarini aniqlagan. O.M.Dyachenko va E.L.Yakovleva tasavvur va kreativlikning rivojlanish mexanizmlarini tadqiq etib, o'yin va ijodiy faoliyatning muhim rolini ta'kidlaganlar. Maktabgacha yosh ichida kreativ tafakkurning rivojlanishi bir xil emas. Har bir yosh bosqichining o'ziga xos psixologik xususiyatlari kreativ faoliyatning turli shakllarini belgilaydi:

Erta maktabgacha yosh (3-4 yosh) - sensomotor tajribalarning boyishi, birinchi ijodiy harakatlar, taqlid orqali o'rganish, tasavvurning elementar shakllari;

O'rta maktabgacha yosh (4-5 yosh) - syujetli-rolli o'yinning rivojlanishi, tasavvur va fantaziyaning faollashuvi, ijodiy g'oyalarning mustaqil paydo bo'lishi;

Katta maktabgacha yosh (5-7 yosh) - murakkab ijodiy loyihalarni amalga oshirish, rejalashtirish qobiliyati, kreativ mahsulotlarni baholash, ijodiy hamkorlik.

O'zbekiston maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning kreativ rivojlanishiga e'tibor berilayotgan bo'lsa-da, amaliyotda qator muammolar mavjud. Ko'plab bog'chalarda hali ham an'anaviy reproduktiv metodlar ustunlik qiladi, pedagog-tarbiyachilarning kreativ pedagogika metodlaridan foydalanish malakasi yetarli darajada emas, ota-onalarning kreativ tarbiya masalalari bo'yicha pedagogik savodxonligi past.

Shu bilan birga, yosh xususiyatlariga mos ravishda kreativ tafakkurni rivojlantirishning ilmiy asoslangan tizimi yaratilmagan, diagnostic vositalar etishmayapti, pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar yetarli emas. Bu vaziyat maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ tafakkurning yosh dinamikasi va shakllanish jarayonini chuqur o'rganishni talab qiladi.

METODLAR: nazariy tahlil (psixologik-pedagogik adabiyotlarni o'rganish), qiyosiy tahlil (turli yondashuv va nazariyalarni taqqoslash), sintez va umumlashtirish metodlari.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ tafakkurning rivojlanishi yosh dinamikasi va shakllanish jarayonini o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi.

Tadqiqot kreativ qobiliyatlarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi bir qator muhim omillarni aniqladi.

Biologik omillar. Miyaning plastikligi maktabgacha yoshda maksimal darajada bo'lib, bu yangi neyron aloqalarning tez shakllanishiga imkon beradi. Markaziy nerv

tizimining rivojlanishi, ayniqsa prefrontal korteksning yetilishi rejalashtirish va ijodiy fikrlash uchun muhim.

O'yin faoliyati. O'yin kreativ tafakkurning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Syujetli-rolli o'yinlarda bolalar turli vaziyatlarni modellashtiradilar, muammolarni hal qiladilar, ijodiy yechimlar topadilar. Didaktik o'yinlar mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Dramatizatsiya o'yinlari emotsional va ijodiy ifodani kuchaytiradi.

Badiiy faoliyat. Rasm chizish, haykaltaroshlik, qo'l mehnati, musiqa, raqs - bularning barchasi kreativ potentsialni ochishda muhim vositalardir. Har bir badiiy faoliyat turi kreativlikning o'ziga xos tomonlarini rivojlantiradi. Rasm chizish vizual tasavvur va fazoviy tafakkurni, musiqa eshitish va ritm his-tuyg'usini, raqs harakatlarda ijodiy ifodani rivojlantiradi.

Pedagogik muhit va uslub. Tarbiyachining umumiy pedagogik yondashuvi katta ahamiyatga ega. Avtoritar uslub kreativlikni bostiradi, chunki bolalar xato qilishdan qo'rqadilar, faqat "to'g'ri" javoblarni izlaydilar. Demokratik, qo'llab-quvvatlovchi uslub esa kreativ ifodalanishni rag'batlantiradi.

Muhit boyitilgan bo'lishi kerak - turli materiallar, o'yinchoqlar, kitoblar, badiiy vositalar mavjudligi muhim. Biroq ortiqcha strukturalashtirilgan muhit ham zararli bo'lishi mumkin - bolalarga erkin tajriba o'tkazish uchun joy kerak.

Oilaviy muhit. Ota-onalarning munosabati kreativ rivojlanishda muhim omildir. Qo'llab-quvvatlovchi, qiziquvchi, bolaning ishga jasoratini beruvchi ota-onalar kreativlikni oshiradilar. Haddan tashqari tanqid, cheklashlar, "to'g'ri qilishni" talab qilish esa kreativlikni kamaytiradi.

Oilada ijodiy faoliyat uchun imkoniyatlar yaratilishi, bolaning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash, savollarga sabr bilan javob berish muhimdir. Ota-onalarning o'zlari ijodiy faoliyat bilan shug'ullanganda, bolalar uchun namuna bo'ladilar.

Muloqot va til. Kattalar va tengdoshlar bilan sifatli muloqot kreativ tafakkurni rivojlantiradi. Ochiq savollar ("Nima bo'lishi mumkin?", "Yana qanday qilish mumkin?"), muhokamalar, fikr almashish, hikoyalar yaratish - bularning barchasi ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi.

Olingan natijalar L.S.Vygotskiy va J.Piaget nazariyalarini tasdiqlaydi. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi kontseptsiyasi kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda ham amal qiladi - kattalar yordami bilan bolalar mustaqil erishgan bo'lishidan yuqoriroq ijodiy natijalarga erisha oladilar. Piaget nazariyasi bo'yicha maktabgacha yosh predoperatsional bosqichga to'g'ri keladi, bu bosqichda simvolik fikrlash va tasavvur faol rivojlanadi. Bizning natijalarimiz ham aynan bu komponentlarning kreativ tafakkurdagi muhim rolini ko'rsatadi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ tafakkurning shakllanishi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, u bolaning umumiy psixik rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kreativ qobiliyatlar maktabgacha yoshning har bir bosqichida o'ziga xos shaklda namoyon bo'ladi va asta-sekin rivojlanib boradi.

Erta maktabgacha yoshda kreativ tafakkurning dastlabki shakllari paydo bo'ladi, o'rta yoshda tasavvur va fantaziya jadal rivojlanadi, katta yoshda esa ijodiy faoliyat ongli va maqsadli xarakterga ega bo'ladi. Bu dinamika bolaning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishi qonuniyatlariga mos keladi.

Kreativ qobiliyatlarning rivojlanishida o'yin faoliyati, badiiy ijod, muloqot va pedagogik muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qo'llab-quvvatlovchi, ijodiy erkinlik beruvchi, turli xil materiallar bilan tajriba o'tkazish imkoniyatini yaratuvchi muhit bolaning kreativ potentsialini ochishga xizmat qiladi.

Pedagog va ota-onalarning vazifasi - bolalarga ijod qilish uchun qulay sharoit yaratish, ularning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash, xatolarga yumshoq munosabatda bo'lish va har qanday ijodiy harakatni qadrlashdan iboratdir. Aynan bunday yondashuv kreativ shaxsning shakllanishiga asos bo'ladi.

Maktabgacha yosh kreativ rivojlanishning senzitiv davri sifatida alohida e'tiborni talab qiladi. Bu davrda shakllangan ijodiy fikrlash, mustaqil izlanish va muammolarni nostandart yechish ko'nikmalari bolaning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun mustahkam poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Economic Forum 2025
2. L.S.Vygotskiy "Tasavvur va ijod bolalar yoshida" Prosvesheniye 1991 96-bet.
3. Piaget "The Child's Conception of the World" 1929
4. E.P.Torrance "Ijodiy xatti-harakatlarni rag'batlantirish" Prentice 1965 43-bet
5. L.P Guilford "Inson intellektining tabiati" New York 1967 138-bet